

УДК 796-053.7:616

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-1.31>**М. В. Іщенко**викладач кафедри теорії музики та вокалу
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

ЕМПАТІЯ В СТРУКТУРІ ЕКОЛОГІЇ ВІДНОСИН У ВИЩІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ МУЗИЧНІЙ ОСВІТІ

Статтю присвячено актуальній проблемі вивчення одного з елементів сучасної екології відносин, який лежить у базовому просторі загальної екології, що вивчає основні закономірності взаємин організмів та умов середовища і належить екологічній підсистемі. У ній у свою чергу зосереджено потреби суспільства й окремої людини в оптимальному, сприятливому для життя середовищі. Сутність поняття «екологія відносин» визначена із загального розуміння екології як потреби суспільства і окремої людини в чистому, здоровому середовищі, до якого відноситься також система значущих відносин, що виникають між людьми. Розширене розуміння сприятливого для життя навколишнього природного середовища включає середу перебування людини на роботі й на навчанні у вищому навчальному закладі. Важливим, часто головним його елементом є викладачі, студенти та вся складна, іноді суперечлива, система взаємовідносин. У гуманітарній освіті в структуру такої системи входить емпатія як стабілізуюча і оптимізуюча складова частина.

Емпатія як складник особистості людини має характерні риси: емоційність (здатність розпізнавати і приймати різні емоційні стани іншої людини; пасивне співчуття, позбавлене дієвого початку); когнітивність (уміння вникнути в думки, почуття і вчинки партнера; розуміти його внутрішній світ); поведінковий напрям (володіння формами спілкування, що полегшують душевний стан іншого).

Емпатія має велике значення у вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів і лежить в основі педагогічної спрямованості особистості, що має визначальне значення для успішної міжособистісної взаємодії. Емпатія становить ядро комунікації, сприяє збалансованості міжособистісних відносин, соціальній адекватності поведінки людини. Для фахівців творчих професій, до яких відносяться студенти і викладачі музичних навчальних закладів, формування емпатії, адекватних емпатичних реакцій – обов'язкова умова професійної підготовки. Розвинена емпатія становить один із найважливіших чинників успіху в діяльності вчителя-музиканта. В умовах музичної освіти структура екології відносин неодмінно включає емпатію як передумову успішності оволодіння кожним видом музичної діяльності.

Ключові слова: емпатія, екологія, структура екології відносин, гуманітарна освіта, вища педагогічна освіта, музична освіта.

Постановка проблеми. Вивчення екологічних проблем – актуальна проблема в глобальному масштабі (концепції сталого розвитку [1]). Сучасна екологія є комплексом наукових дисциплін. Базовою є загальна екологія, що вивчає основні закономірності взаємин організмів і умов середовища. Огляд напрямів сучасної екології проведений у роботі Н.А. Піскулової [2]. Взаємодію суспільства і природи історично поділяють на дві підсистеми, що існують в єдності й боротьбі протиріч: екологічну та економічну. Екологічна підсистема виражає потреби суспільства й окремої людини в оптимальному, сприятливому для життя навколишньому природному середовищі. До цієї підсистеми належить екологія людського життя, напрям, який у свою чергу виник як частина екологічної педагогіки і психології і набуває все більшої самостійності.

Даний напрям має істотне значення для психічного здоров'я кожної окремої людини і людської спільності; людина розглядається як суб'єкт взаємодії із зовнішнім середовищем. Важливим для аналізу даної взаємодії виявляється поняття

екологічної свідомості. Екологічна свідомість – феномен, який виступає як елемент психіки, який розвивається у взаємодії людини з навколишнім середовищем (природним і соціальним) і у вищій формі свого розвитку, що дозволяє індивіду безпосередньо пережити єдність зі своєю власною природою і з природою навколишнього світу [3].

Особливості екологічної свідомості визначаються індивідуальним досвідом взаємодії з природним середовищем, у простір якого входить структура відносин і взаємин людей у різних життєвих ситуаціях і областях діяльності. Сутність поняття «екологія відносин» визначена із загального розуміння екології як потреба суспільства і окремої людини в чистому, здоровому навколишньому середовищі, до якого відноситься система значущих відносин, що виникають між людьми. Виділяють внутрішні й зовнішні загрози порушення відносин і розрізняють екологію внутрішню і зовнішню [4].

Внутрішня екологія відносин – зіткнення з нудьгою («однаковість повсякденної діяльності, відсутність креативності»), непродуктивне суперництво

в колективі. Зовнішня екологія відносин – негативне, критичне ставлення друзів, колег до рис особистості й боків роботи, якщо вони не викликають визнання оточуючих. Екологія відносин – це комплекс понять, установок, навичок і практик, спрямованих на збереження і розвиток відносин у різних контекстах життя.

В основі екологічного підходу до відносин між людьми спостерігають кілька сторін. Відносини є засобом розвитку, ми шукаємо в інших те, чого бракує нам самим, і вступаємо в стосунки, керуючись бажанням передати свій досвід або сприйняти чужий. У розуміння досвіду включають красу, розум, талант, харизму, здоров'я, благополуччя, доброту, щедрість, турботу, лідерські якості, а також протилежні їм – інфантильність, безпорадність, обмеженість, нездатність до творчості й любові, а також безліч інших якостей, як позитивних, так і негативних.

Відносини припускають емоційну рівновагу, тільки ті відносини мають шанс на стабільність і розвиток, в яких кожен партнер отримує від іншого необхідні йому ресурси для відносин. В особистих і суспільних відносинах також спостерігається прагнення до рівноваги.

Питання екології сучасних відносин ще потребують ряд досліджень, однак ясно, що проблема існує, та її окремі аспекти можуть бути з'ясовані.

Мета статті – визначення місця в структурі екології відносин емпатії як необхідної частини системи оптимальної педагогічної музичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Екологія відносин, як було раніше визначено, – це потреба суспільства і окремої людини в чистому, здоровому і сприятливому для життя навколишньому середовищі. Немає необхідності оскаржувати це положення, яке, однак, потребує розширення розуміння поняття «сприятливе для життя навколишнє природне середовище». У сучасному трактуванні в дане визначення входить і навколишня середа перебування людини на роботі й на навчанні у вищому навчальному закладі. Важливим, часто головним елементом цього середовища є викладачі, студенти та вся складна, іноді суперечлива, система взаємовідносин. У гуманітарній освіті в структуру такої системи входить емпатія як стабілізуюча і оптимізуюча складова частина.

Поняття емпатії набуло поширення в першому десятилітті минулого століття. Пріоритет у його розробленні приписують Т. Ліппсу і Е. Титченеру. Останній перевів цим словом німецьке *Einführung*, за допомогою якого Т. Липпс описав процес розуміння творів мистецтва, об'єктів природи, а пізніше, в 1903 році, й людини людиною. Так, термін «емпатія» замінив термін «симпатія» і витіснив його з наукового вжитку [5, с. 9].

За Р. Бернсом, емпатія позбавлена компонента судження і дещо нейтральна, що суттєво відрізня-

ється від співчуття і симпатії, яким бракує об'єктивності. Ці почуття припускають надмірну ідентифікацію співрозмовників один з одним і нерідко призводять до з'явлення «фантазій про позбавлення» [6].

Т.П. Гаврилова розрізняє такі форми емпатії, як співпереживання (сприйняття почуттів другої людини через ототожнення з ним) і співчуття (переживання почуттів партнера, відмінних від власних) [7, с. 108].

Співпереживання або співчуття можуть проявлятися спільно, але навіть у таких випадках щось одне домінує. Основні трактування досліджуваного поняття:

- 1) розуміння емоцій, потреб партнера;
- 2) почуття відтінків події (твір мистецтва, природи);
- 3) афективний зв'язок з ким-небудь, поділ стану іншої людини (групи людей) [8, с. 150].

Багатозначність трактувань породжує труднощі у виявленні й аналізі структурних компонентів цього феномену. Сучасні дослідження з даної теми можна умовно розділити на кілька напрямів: емпатію як емоційне явище; як афективно-когнітивну природу емпатії з комунікативним елементом тощо.

І.О. Єлеференко на основі аналізу робіт багатьох авторів визначає емпатію як складне багатоврівневе особистісне утворення, структура якого являє собою сукупність емоційних, когнітивних і поведінкових характеристик людини, що полягають в осягненні емоціонального стану, проникнення в переживання іншого [5, с. 4].

Виділено такі компоненти емпатії: емоційний (здатність розпізнавати і приймати різні емоційні стани іншої людини; пасивне співчуття, позбавлене дієвого початку); когнітивний (вміння вникнути в думки, почуття і вчинки партнера; сприйняття і розуміння його внутрішнього світу, прояв співчуття); поведінковий (володіння формами спілкування, що полегшують душевний стан іншого; допомога, сприяння).

Емпатія має велике значення у вирішенні внутрішньоособистісних конфліктів. Моделі агресивної поведінки, як правило, запозичуються із зовнішнього середовища, пошук найбільш ефективних стримуючих стратегій – один із найперспективніших напрямів сучасної педагогіки і психології.

К. Роджерс стверджує, що бути в стані емпатії означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і смислових відтінків. Неначе стаєш цим іншим, але без втрати відчуття «ніби» [10].

Спочатку емпатія – це відчуття, розуміння емоцій іншої людини без осуду або схвалення. В інтерперсональних відносинах розуміння людини людиною має свою специфіку. Об'єкт пізнання

постає як сукупність чуттєвих ознак і поведінкових актів. Хто пізнає, той стимулює співрозмовника оголювати свої приховані сторони предметно-практичними й експресивними мовними діями, на основі особистих переживань, узагальненого соціального досвіду сприймає, інтерпретує і оцінює ситуацію. У спілкуванні емпатія може проявлятися в словах, міміці, жестах, вчинках. Ці риси спілкування розкривають можливості для розвитку емпатії через навчання різним способам розуміння, що говорити. Емпатія – невід’ємна складова частина фаху педагога і комунікативної культури фахівця.

Емпатія лежить в основі педагогічної спрямованості особистості й має визначальне значення для успішної міжособистісної взаємодії. Емпатичні здібності допомагають задовольнити потребу в пізнанні оточуючих людей, виявити сприятливі для їхнього розвитку умови [5, с. 17–18]. Для фахівців творчих професій, а також професій, в основі яких лежить діяльність з іншими людьми, формування емпатії, адекватних емпатичних реакцій – обов’язкова умова професійної підготовки [5, с. 2].

Емпатія становить ядро комунікації, сприяє збалансованості міжособистісних відносин, соціальній адекватності поведінки людини. Емпатійний потенціал різниться в залежності від орієнтації особистості в суспільстві (просоціальна або егоцентрична). Емпатійний потенціал особистості можна формувати, розвивати і регудювати. Емпатійність сприяє налаштуванню ділових, партнерських, творчих, дружніх та інших міжособистісних відносин. Це визначає важливість і доцільність формування подібних якостей у спеціалістів різних професій. Розвинена емпатія – один із найважливіших чинників успіху в діяльності педагога-музиканта, в навчанні студента і має становити важливий атрибут освітнього простору – складної за своєю організацією і динамічної системи. Вона постійно змінюється під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Кожен суб’єкт навчального процесу формується в системі його відносин з іншими суб’єктами і отримує імпульс для саморозвитку, якщо структура екології взаємин оптимальна.

Важлива частина професійної праці кожного педагога-музиканта, студента музичної спеціалізації – спілкування, взаємодія, комунікації. Включення художніх параметрів особистості педагога-музиканта у виховний процес забезпечує реальному спілкуванню зі студентами потужний творчий імпульс.

Розуміння художнього музичного образу можливо тільки завдяки психологічному механізму перенесення узагальненого в інтонаціях змісту музики в особистісний план. Проблема музичного виховання в широкому сенсі (від початкового до вищого) в тому, що молоді властиво узагальнене

сприйняття тонкої структури музичних образів, нівелювання в сприйнятті деталей виразності.

Завдання музиканта – виконавця і педагога – розвиток почуттєвого сприйняття, здатності до співпереживання почуттів, утілених у музиці, думок, емоцій, образно-емоційного, інтонаційного змісту. Будь-які види музично-творчої діяльності повинні бути спрямовані на активізацію чуттєвого, музичного, художнього розвитку студентів на рівні переживання і розуміння звучання.

Емпатія в музично-творчій освіті має певну подвійність. З одного боку, завдяки емпатійності відносин забезпечується креативний контакт між викладачем і студентом. З іншого – музична тканина творів викликає співпереживання з відображенням у музиці особистості автора. Відносини розкриваються в безлічі інтонацій, які й у вербальному спілкуванні виявляються головним інструментом, який створює емпатійність.

У музичній емпатії можна розмежувати дві фази: фазу розпізнавання емоційної експресії в музиці і фазу співпереживання, або емоціональної ідентифікації. Перша містить прочитання, розпізнавання різних інтонацій, образів, почуттів. Друга – фаза співнастройки, співпричетності та співпереживання, фаза певної поведінки (слухацької, виконавської). Музична емпатія визначається як здатність до сприйняття музики, співпереживання її образно-емоційного змісту в розмаїтті життєвих зв’язків і опосередкувань. Наявність музичної емпатійності в діяльності педагога-музиканта є індикатором професійного рівня викладача.

У вітчизняній педагогіці розроблено ряд специфічних принципів і методів, спрямованих на розвиток емпатії в контексті формування культури музичного сприйняття. Це принципи єдності емоційного і раціонального, художнього і технічного, інтонаційного, культурологічного, діалогічного підходів, методу усвідомлення інтонаційного змісту твору.

Необхідність застосування принципу єдності емоційного і раціонального зумовлена специфікою музики як виду мистецтва. Сприйняття музики вимагає усвідомлення спричинених нею емоцій і супутніх їм виразних засобів, образно-емоційного змісту музичних творів, єдності емоційного і свідомого, що відображають багатогранність життєвих реалій, внутрішній світ людини.

У поєднанні двох типів товариськості та емпатійності – музичної та людської – знаходиться ключ до музично-педагогічної майстерності, оскільки вони відповідають основній функції праці педагога – функції спілкування. Тільки в єдності педагогічно цілеспрямованого спілкування зі студентами та художньо осмисленого й емоційно насиченого спілкування з музикою можливий повноцінний процес музичного виховання і освіти від початкового до вищого.

Висновки та пропозиції. Вирішення проблем екології відносин у вищій педагогічній освіті є важливою стороною її оптимізації. В умовах музичного закладу вищої освіти структура екології відносин неодмінно включає емпатію як передумову успішності роботи викладача і продуктивного оволодіння студентами кожним видом музичної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Программа Организации Объединённых Наций по окружающей среде: Ежегодный доклад ЮНЕП. IISBN: 978-92-807-3442-3. Номер задания: DCP/1938/NA. 2016.
2. Пискулова Н.А. Экологический вектор развития мировой экономики : автореф. дисс. ... доктора эконом. наук : 08.00.14. Москва, 2011. 52 с.
3. Панов В.И. Экопсихология: парадигмальный поиск. Москва, Санкт-Петербург : Психологический институт РАО ; НесторИстория, 2014. 304 с.
4. Селезнева Н.А. К вопросу об экологии человеческих взаимоотношений. *Ученые записки Казанской государственной академии ветеринарной медицины им. Н.Э. Баумана*. Казань, 2012. С. 481–484.
5. Елеференко И.О. Формирование эмпатийности у студентов творческих специальностей : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Санкт-Петербург, 2005. 24 с.
6. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва : «Прогресс», 1986. 162 с.
7. Гаврилова Т.П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего школьного возраста. *Вопросы психологии*. 1974. № 5. С. 108.
8. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. С. 150.
9. Гончаренко Е.С. Развитие эмпатийного потенциала личности (на материале исследования детей 7-8 лет) : автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Краснодар, 2003. С. 4.
10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Прогресс, 1994. 480 с.

Ishchenko M. Empathy in the structure of the ecology of relations in higher pedagogical music education

The article is devoted to the topical problem of studying one of the elements of modern ecology of relations, which lies in the basic space of general ecology, which studies the basic patterns of relationships between organisms and environmental conditions and belongs to the ecological subsystem. It, in turn, focuses on the needs of society and the individual in an optimal, favorable environment for life. The essence of the concept of «ecology of relations» is defined from the general understanding of ecology as the needs of society and the individual in a clean, healthy environment, which also includes a system of meaningful relationships that arise between people. An expanded understanding of the «life-friendly environment» includes the environment in which a person is at work and studying at a higher education institution. An important, often its main element, are teachers, students and the whole complex, sometimes contradictory, system of relationships. In humanities education, the structure of such a system includes empathy as a stabilizing component.

Empathy as a component of a person's personality has characteristic features: emotionality (the ability to recognize and accept different emotional states of another person; passive compassion, devoid of an effective beginning); cognition (the ability to delve into the thoughts, feelings and actions of a partner; to understand his inner world).

Empathy is of great importance in resolving intrapersonal conflicts, and underlies the pedagogical orientation of the individual, which is crucial for successful interpersonal interaction. Empathy is the core of communication, contributes to the balance of interpersonal relationships, social adequacy of human behavior. For professionals of creative professions, which include students and teachers of music schools, the formation of empathy, adequate empathic reactions, a prerequisite for training. Developed empathy is one of the most important factors of success in the activities of a teacher - a musician. In the context of music education, the structure of the ecology of relations necessarily includes empathy as a prerequisite for the success of mastering each type of musical activity.

Key words: *empathy, ecology, structure of ecology of relations, humanitarian education, higher pedagogical education, music education.*